

แนวคิดการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน

ในการศึกษาชุมชนก็เพื่อทราบข้อเท็จจริงและนำไปสู่การแก้ไขปัญหา ซึ่งมุมมอง (perspective) ของปัญหาของชุมชน (problem-based) มีการมองไม่เหมือนกันขึ้นอยู่กับวิธีการมอง (world view) ปัญหาของแต่ละสาขาวิชา เช่น นักรัฐศาสตร์อาจมองปัญหาของชุมชนในแง่อำนาจ (power) นักสังคมวิทยาก็อาจมองในแง่ของโครงสร้างสังคม (social structure) หรือบรรทัดฐาน (norm) นักเศรษฐศาสตร์ก็อาจมองปัญหาของชุมชนในแง่ เศรษฐกิจชุมชน (community economic) แต่โดยหลักการแล้วในการทำความเข้าใจปัญหาของแต่ละศาสตร์ ก็มีวิธีการคล้ายกันก็คือ **จะแก้ปัญหานั้นได้อย่างไร** ดังนั้นเมื่อเกิดปัญหาเราต้องทำความเข้าใจกับปัญหาว่าในศาสตร์นั้น ๆ มีวิธีการอธิบายปัญหาอย่างไร มีวิธีการแก้ปัญหาอย่างไร ใครได้ใครเสียในการดำเนินงาน และจะวัดประเมินผลจากการแก้ปัญหานั้นได้ ousang ousang ดังนั้นการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชนอาจจะมีการเสนอแนวคิดที่แตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับมุมมองของการมองปัญหาและสาขาของแต่ละศาสตร์ ยกตัวอย่างเช่น

วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน (2531) ได้เสนอแนวคิดในการวิเคราะห์โดยมีมุมมองว่า นักพัฒนาที่มีแนวคิดต่างกันจะวิเคราะห์หรือมองชุมชนโดยได้ข้อสรุปออกมาต่างกัน ซึ่งเป็นปัจจัยกำหนดการทำงานต่างกันด้วย แนวคิดวิเคราะห์ชุมชนดังกล่าวมี 4 แบบดังนี้

- 1) การมองโดยยึดค่านิยม ความเชื่อ ความคุ้นเคย และแบบแผนการใช้ชีวิตของตนเองเป็นหลัก และมองเพียงปรากฏการณ์ผิวเผิน โดยสรุปว่าเป็นความจริงสังคมโดยส่วนรวมยังดี เพียงแต่บางกลุ่มเท่านั้นที่ต้องการความช่วยเหลือ นักพัฒนาที่มองแบบนี้จะทำงานแบบสงเคราะห์
- 2) การมองโดยยึดตนเองเป็นหลักเช่นเดิม แต่มองว่ามีบางส่วนของสังคมที่ยังไม่เหมาะสม ต้องแก้ไข ผู้ที่มองแบบนี้งานก็ออกมาแบบกึ่งพัฒนากึ่งสงเคราะห์
- 3) มองโดยยึดตนเองเป็นหลัก แต่เพิ่มความพยายามในการศึกษาต้นตอของปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในมุมกว้างขึ้น ซึ่งพบว่าสังคมยังมีโครงสร้างที่ไม่เหมาะสมและไม่เป็นธรรม แต่ยังไม่มีความรู้ความเข้าใจวิถีชีวิตและวัฒนธรรมตลอดจนระบบคิดของชาวบ้านในชนบท จึงใช้ระบบคิดของตนซึ่งได้รื้อทึผลจากสังคมเมืองเป็นบรรทัดฐานในการวัดความถูกต้อง งานที่ออกมาจะเป็นแบบปฏิวัติสังคม
- 4) พยายามมองให้พ้นจากตนเอง พยายามขจัดทัศนคติที่มีไว้ล่วงหน้า

ออกไปเสียก่อน มองให้ถึงวิธีชีวิตวัฒนธรรม และระบบคิดของประชาชนในชนบท ไม่นำบรรทัดฐานของตนเองไปเปรียบเทียบหรือตัดสินการดำเนินชีวิตในด้านต่าง ๆ ของชาวชนบท พร้อมทั้งจะสร้างจิตสำนึกหรือสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อปรับปรุงวิธีปฏิบัติใหม่ ๆ ขึ้นมาโดยยึดประชาชนเป็นหลัก งานที่ออกมาจะมีลักษณะเป็นกลางหรือปลอดค่านิยม (value-free) อย่างแท้จริง โดยยึดชาวบ้านให้มีส่วนร่วมเป็นหลัก

อนึ่ง แนวคิดการวิเคราะห์ชุมชน คือแนวคิดที่ถือว่าชุมชนเป็นหน่วยรวมทางสังคมที่นักพัฒนาหรือนักวิจัยกำลังทำการศึกษาอยู่ จำเป็นจะต้องวิเคราะห์หน่วยนี้ให้เห็นภาพรวมของปฏิสัมพันธ์ของระบบหรือสถาบันต่าง ๆ ในชุมชนนั้น ๆ การวิเคราะห์ชุมชนเป็นการนำภาพชุมชนแยกแยะเป็นระบบย่อยดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เพื่อให้เข้าใจความสลับซับซ้อนทั้งในตัวระบบและระหว่างระบบเหล่านั้น และเกิดความเข้าใจโครงสร้างทางสังคมของชุมชน อันได้แก่ ความเกี่ยวพันของระบบเศรษฐกิจ ระบบนิเวศวิทยา ระบบการเมือง ระบบวัฒนธรรม ฯลฯ นั่นเอง ในการวิเคราะห์ชุมชนนักวิจัยจึงต้องนำระบบต่าง ๆ มาศึกษาทุกระบบและบูรณาการระบบเหล่านั้นเข้าด้วยกัน และนักวิจัยต้องพิจารณาชุมชนในภาพที่มีพลวัตของการเปลี่ยนแปลงด้วย ไม่ใช่ศึกษาเฉพาะภาพนิ่งของชุมชน ซึ่งนักวิจัยเชิงคุณภาพมักจะถูกถามอยู่เสมอว่า การวิเคราะห์ชุมชน คืออะไร และทำอย่างไร คำตอบที่ให้มักจะมี ความแตกต่างกันเพราะกรณี นักวิจัยเชิงคุณภาพได้มีแนวคิดในการวิเคราะห์ชุมชนที่เหมือนกัน บางคนมีความสนใจที่จะศึกษาชุมชนเพื่อดูการเปลี่ยนแปลงโดยชาวบ้าน ดังนั้นจึงพยายามมุ่งที่จะศึกษาศักยภาพของ ชุมชน องค์กรชาวบ้านและบทบาทของผู้ผู้นำในการแก้ไขปัญหาของชาวบ้าน สิ่งเหล่านี้ย่อมสะท้อนให้เห็นแนวคิดทางทฤษฎีที่อยู่เบื้องหลังของนักวิจัย อย่างไรก็ตามเมื่อกล่าวโดยรวมการวิเคราะห์ชุมชนมีหลักเกณฑ์คล้ายคลึงกันอยู่นั้นคือเป็นการวิเคราะห์แยกแยะให้เห็น องค์ประกอบต่าง ๆ ของชุมชนและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยพิจารณาจากปัจจัยที่มาจากภายนอก (เช่น การเข้ามาของรัฐ และระบบทุนนิยมซึ่งสะท้อนออกมาอย่างเป็นรูปธรรม อันได้แก่ การสร้างถนน เขื่อน ไฟฟ้า และการพัฒนา หรือการเปลี่ยนแปลงชนิดสายพันธุ์และรูปแบบการผลิตพืช) ในขณะเดียวกันก็ให้น้ำหนักต่อปัจจัยภายในซึ่งอาจจะหมายถึงบทบาทของผู้ผู้นำ (ผู้ใหญ่บ้าน พระ) องค์กรของชาวบ้านหรือกลุ่มต่าง ๆ ชนชั้น ฯลฯ ประเด็น ที่สำคัญก็คือ พลังเหล่านี้ซึ่งมีคณกลุ่มต่าง ๆ ชนชั้นต่าง ๆ เป็นตัวผลักดันภายใต้กรอบและ เงื่อนไขทางวัฒนธรรมดำเนินไปอย่างไรและมีผลออกมาอย่างไร ผู้ศึกษาจึงจำเป็นต้องอาศัยแนวคิดทฤษฎีในฐานะที่เป็นเครื่องมือนำทางในการศึกษาวิจัย (ชยันต์ วรรณะภุติ, 2537)

สรุปแนวคิดในการวิเคราะห์ชุมชนจะเป็นตัวกำหนดการปฏิบัติงานและแนวทางการศึกษาชุมชนที่แตกต่างกันไป หรือในทางกลับกันการปฏิบัติงานและแนวทางการศึกษาชุมชนจะเป็นตัวกำหนดแนวทางในการวิเคราะห์ชุมชนนั่นเอง

หลักการศึกษและวิเคราะห์ชุมชน

หลักการศึกษและวิเคราะห์ชุมชน อาจแบ่งได้ 2 ระดับคือ 1) **ระดับมหภาคหรือระดับสังคม** และ 2) **ระดับจุลภาคหรือระดับชุมชน/ท้องถิ่น** ซึ่งหลักการใช้การวิเคราะห์ในระดับมหภาคจะเป็นหลักการวิเคราะห์ที่ยึดเป้าหมายของการพัฒนา สำหรับในที่นี้จะยึดหลักการวิเคราะห์ระดับจุลภาคหรือระดับชุมชน/ท้องถิ่น

จากความหมายและแนวคิดการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน ทำให้เห็นแนวทางและหลักการของการวิเคราะห์ชุมชนได้ ซึ่งการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชนแท้จริงแล้วก็เพื่อต้องการทราบว่าปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของชุมชนคืออะไร สาเหตุของปัญหาและความต้องการเป็นอย่างไร จึงวางแผนดำเนินการแก้ไขปัญหาในขั้นต่อไป และสิ่งที่สำคัญที่สุดในการวิเคราะห์ชุมชน ณ เวลานี้ชาวบ้านจะต้องมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ ถ้าหากประชาชนมีส่วนร่วมมากเท่าใด การทราบคำตอบของปัญหาและแนวทางในการแก้ไขปัญหาก็ย่อมจะมีมากและนำไปใช้ปฏิบัติได้จริงมากขึ้น หลักการวิเคราะห์ชุมชนมีรายละเอียดสำคัญ ดังต่อไปนี้

1. หลักการวิเคราะห์ชุมชน

โดยพื้นฐานนั้นผู้ศึกษาชุมชนจะต้องคำนึงอยู่เสมอว่า หน่วยของการวิเคราะห์หลักก็คือ ชุมชนหรือหมู่บ้าน และต้องมองเป็นระบบซึ่งทำให้มี ข้อพิจารณาตามมาดังนี้

- 1) **ชุมชนเปรียบเสมือนสิ่งมีชีวิต** มีโครงสร้างที่มีกิจกรรมต่าง ๆ เป็นตัวควบคุมเพื่อดำรงอยู่ ชุมชนจึงมีเกิด แก่ เจ็บ ป่วย เนื่องจากสุขภาพไม่ดี ชุมชนมีช่วงเวลาที่สูงเรืองและช่วงเวลาที่ตกต่ำถดถอยได้
- 2) **ชุมชนมีทรัพยากรของชุมชน** หมายถึงการมีผู้คน มีพื้นที่ มีแหล่งน้ำ ป่าไม้ ตลอดจนแร่ธาตุ ภูเขา ฯลฯ สิ่งเหล่านี้อาจอยู่ในภาวะที่อุดมสมบูรณ์หรือเสื่อมโทรม
- 3) **ชุมชนต่างมีประวัติความเป็นมาของตน** ประวัติศาสตร์กรณีจึงเป็นความจำเป็นที่จะช่วยวิเคราะห์ชุมชนให้มีความกระจ่างชัดมากขึ้น
- 4) **ชุมชนย่อมมีศักยภาพของตน** หมายถึง ความสามารถในด้านต่าง ๆ ทั้งการคิดและการกระทำในการบำบัดความต้องการและแก้ไขปัญหาดัง ๆ ในชุมชนให้ลุกล่วงไปได้

หลักการวิเคราะห์ คือ การแยกแยะองค์ประกอบของสิ่งต่าง ๆ ออกมาเป็นชิ้นส่วนย่อย ๆ เป็นการจำแนกแยกแยะ พิจารณา 2 ส่วน คือ 1) พิจารณาองค์ประกอบย่อยของชุมชนว่ามีอะไรบ้าง 2) พิจารณาองค์ประกอบย่อยของชุมชน ถูกประกอบขึ้น